
УДК 811.161.2'374

Оксана Тищенко (м. Київ)

ТОПОНІМІКА КОМИШАНСЬКОГО КРАЮ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті досліджено топоніміку Комишанського краю Херсонської області, зокрема проаналізовано походження мікротопонімів, гідронімів, пов'язаних із смт. Комишани, простежено зміну їхньої форми. Наведено синонімічні, антонімічні ряди, зроблено висновок про зміщення акценту мотивації мікротопонімів з антропоцентричного фактора на соціальний, господарський.

Ключові слова: *топоніміка, топонім, мікротопонім, гідронім, походження, мотивація.*

Відомо, що однією з функцій національної мови є акумулятивна, тобто функція нагромадження, зосередження, збереження в мові досвіду багатьох поколінь. Яскраво це простежуємо на прикладі топонімів. Дослідження топоніміки певного краю України має суттєве і теоретичне, і практичне значення. Перше полягає в розширенні відомостей про історію краю, про особливості регіональної мовотворчості, умови формування української нації, оскільки процес найменування зумовлений соціально-політичними, естетичними, меморіальними, мовними факторами [3]. Друге, практичне значення відбито в необхідності нормування, систематизації власних назв, створенні карт, покажчиків тощо.

Для аналізу топоніміки Комишанського краю Херсонської області, зокрема смт. Комишани¹, приймаємо традиційні визначення: що топонім — це власна назва будь-якого географічного об'єкта; гідроні-

¹ Джерелами є видання «Комишанський край: історія та сучасність. Комишанська селищна рада» (Упорядники й автори *Бабенко І.Й., Бабенко Н.О.*; Ред. колегія: *Бабенко І.Й., Фатєєв О.Б., Надточій Т.І., Кудрявченко Г.Ф.* — Херсон, 2006. — 80 с.), усне опитування корінних мешканців смт. Комишани (родин Кравченків, Савченків, Галатів Крутінів та ін.), власні спостереження.

ми — назви водних об'єктів (рік, озер, заток, проливів тощо); ороніми — назви піднесених форм рельєфу (гір, хребтів, вершин, горбів); ойконіми — назви населених пунктів; геоніми — назви доріг, проїздів тощо; мікротопоніми — назви невеликих об'єктів (угідь, урочищ, сінокосів, частин населеного пункту), вони зазвичай відомі обмеженому колу людей — мешканців певного району. Особливу цікавість у нашій розвідці становлять саме мікротопоніми, неофіційні назви, котрі ще не були предметом лінгвістичного дослідження.

Поняття *Комишанського краю* походить від назви центра — Комишанської селищної ради, що знаходиться у смт. Комишани. Територію краю омиває *річка Вирьовчина* (має численні звивисті вузькі канали, схожі на вирьовки) та *озера Біле* (назва пов'язана зі світлим кольором ґрунтів) і *Безмін*, або *Безмен*, *Безвін* (від «безіменне», «без імені»). Селище міського типу *Комишани* одержало таку назву 15 квітня 1949-го р. згідно з Указом президії Верховної ради УРСР, до того часу його називали *Арнауткою*. Перейменування пов'язане з заготівлею очерету (комишу), який активно використовували у господарстві (будівництві, утепленні, опаленні приміщень тощо).

У давнину на теперішній території Комишанського краю мешкали скіфи, сармати, кочівники XI — XIII ст., про що свідчать розкопки та курганні захоронення епохи міді та бронзи. У 1780-му р. було проведено перше межування земель Херсона, а перші офіційні історичні відомості про населений пункт, який потім одержав назву Арнаутка, з'явилися в 1795-му р. За сучасними тлумачними й енциклопедичними словниками виявляємо, що *арнаутка* — це 1. Сорту ярої пшениці із твердим та білим зерном. 2. Хліб з борошна цього сорту пшениці. 3. Жін. до *арнаут* [1]. *Арнаути* (гр. Αρβανίτες, тур. *Arnavutlar* — досл. «албанці») — субетнічна група албанців, яка виокремилася зі власне албанського етносу в 1300 — 1600 рр. під час так званих балканських міграцій, спричинених хрестовими походами й ослабленням Візантійської імперії [2]. Саме арнаутами, арнаутками називали албанських переселенців, які в період 1775-го р. почали заселяти території, де тепер розташовані Комишани. Отже, найвірогідніше, перша назва села походить від назви переселенців з Албанії [4].

Навколо с. Арнаутки пізніше з'явилися такі населені пункти, як с. *Азішево*, або неофіційно *Азішев*, *Агійшев*, *Агійшево* (вірогідно, від прізвища мешканців) та *Десятихатки* (село насправді було невеличким хутором, який становило близько десяти дворів), *Благовіщенський жіночий монастир*, або скорочено — *Благмон* (у зв'язку з яким виникла назва *Монашеська балка*), а також с. *Садове*, с. *Куйбишеве* (від прізвища В.В. Куйбишева, революціонера), с. *Приозерне*, (село при озері Біле), або *Учхоз* (від рос. *Учебное хозяйство*, що розміщене на території цього села) с. *Петровського* (від прізвища Г.І. Петровського, революціонера).

Також виникли території господарського призначення, що в побуті отримали назви *Бейв сад* (етимологію не встановлено), *Укрніоз* (скорочення *УкрНИОЗ* від рос.: *Украинский научно-исследовательский ин-*

ститут орошаемого земледелия). Цікавою є історія назви поселення *Елітне, Елітне*, що виникло на місці перенесеного інституту зі сходу краю (з елітних земель, звідки й походить назва) на захід (вже звичайні, «неелітні» землі, проте назва лишилася).

Детальніше розглянемо топоніміку селища міського типу Комишани. Населений пункт *Арнаутка* спочатку складався із двох частин. Межею між ними була *Широка вулиця* (сьогодні — *вул. Червоноармійська*). Східна частина, яка виникла, вірогідно, разом з містом Херсоном у 1778-му р., називалась *Арнаутівка Вольна*, або *Циганська слобода, Циганська, Циганський край, Циганське* (на березі річки у цій частині села часто отаборювалися кочові цигани). Згодом край стали називати *Баба Альона* (від імені жінки, яка, за переказами, була відома тим, що продавала самогон та насіння), така назва існує й тепер. Західна частина, відома з XVIII ст., називалась *Арнаутівка Дєдовка* або *Панська* (землі належали пану Скадовському, або Шкадовському, та громаді — колишнім поміщицьким селянам) [4]. Сьогодні побутує назва *Панська*. Згодом прилегла до вулиці Широкої територія отримала неофіційну назву назву *Центр*, яка збереглася й сьогодні. Із заходу відокремився *Бакай*. На північ від села простягається степ, а між селом і степом були насаджені сади. Так, північний край села називали *Степ, Сади*.

Береги річки Вирьовчини, яка мала велике промислове значення для села, названо за прізвищами великих родів корінних мешканців — Гончарів, Фуркалів, Кабузанів та ін. Так, у південній частині села крайній берег називали *Качиним* (пов'язано з існуванням качиної ферми), далі — *Насосна* (назва пов'язана з існуванням у минулому поливної насосної станції), від Бакая до Широкої вулиці села (нині вулиці *Набережна* та *Червоноармійська*) берег називають *Гончарівським*, а також *Ганчарським, Ганчарі, Гончарі*, до цього його називали *Панським* (за назвою того краю). Від вулиці Широкої на схід берег названо *Фуркалівським, Сухопарівським*, також *Сухопарі*, тепер його називають *Молдованівським берегом*. Від Фуркалівського берега далі на схід — *берег Кабузанівський, або Кабузанський*, далі — *берег Буковського, або Детдóмівський берег* (усе майно А.І. Буковського після розкуркулення було передано колгоспу ім. Комінтерну с. Арнаутка, на території маєтку у 50-х роках минулого століття містився Дитячий будинок (*Детдóм*), пізніше — Будинок літніх та інвалідів (*Дом престарєлих*), тепер міститься Херсонський психоневрологічний будинок-інтернат (корп. №1), що його й прилеглий район у просторіччі називають *Детдóмом, Дурдóмом*). Ще цей край, як і західний, називають *Насосна* (мотивація назви аналогічна). Переважно всі ці назви мотивовані прізвищами мешканців, що жили (а деякі й досі живуть) на берегах річки та освоювали (освоюють) їх.

Назви деяких каналів (штучно створених, що вели від річки до дворів деяких мешканців села на березі), гряд (штучно насипаних уздовж каналів городів), балок тощо також походять переважно від власних імен, прізвищ, прізвицьк: *канава Молдованівська, канава Біленького, канава*

Плугатарівська (Плугатирівська, Матвієнка), грядá Матвієнківська (Матвієнка), грядá Ба́ба Га́шка-Ба́ба Да́шка, або Хавкунівська, грядá Ми́ші Ку́рочки, або Ми́ші Го́ри чи грядá Анані́вська. Грядá Сви́нячка названа у зв'язку із сільськогосподарським призначенням — випасом свиней. Колгоспні території в межах річки називали *Колхозними грядáми*. За селом у *Ба́лці* ріс великий грушевий сад — *Поліщуківський*, що його називали за прізвиськом родини Поліщуків. *Ю́рикова ба́лка* була на заході Комишан (вірогідно, від імені мешканця села, який жив поблизу). *Хвільівська балка* (східніше від *Юрикової*) отримала назву від колгоспу *Хвілья революції* (одного з трьох колгоспів у селі).

За деякими назвами закріпилася функція орієнтирів, і якщо раніше з такою функцією побутували переважно власні імена мешканців того чи того краю села, напр., *Поліщуки́, Бешивці́, Чехуні́, Дід Андрон́*, то сьогодні поширені назви, пов'язані з соціально важливими пунктами: *Шко́ла* (у минулому — *Вели́ка шко́ла*, оскільки в селі було три навчальні заклади), *Магази́н*, частіше — *Магази́н, Больни́ця, Па́м'ятник (Па́мятник), Фє́рма, Клуб, або Сара́й* (назва спричинена поганим станом приміщення сільського клубу, розміщеного в колишніх конюшнях). Так, вони не називають певний край, частину села, але закріпилися у стійких «орієнтувальних» мовних конструкціях: «*йти через Поліщуків*», «*у бік Ферми*», «*зустрітисся біля Школи (на Школі)*», «*живе біля Па́м'ятника*» (мається на увазі Центр Комишан) тощо. Чи не єдиною назвою, яка з орієнтувальної стала неофіційним топонімом (назвою частини села) є *Ба́ба Альо́на* (котра, проте, зараз втрачає цей статус). Поширені метонімічні утворення, коли мешканців того чи того краю позначають його назвою, напр., у мові молоді: «*учора тут була вся Баба Альона*»; «*Панська буде сьогодні?*», «*Бакай з Центром сваряться*».

Через Комишани проходить траса Херсон — Білозерка (колись — *Бурко́вка* (просторічне від *брукі́вка*), або *Ве́рхня ву́лиця* (назва пов'язана з територіальним положенням вулиці відносно села, тепер це вул. Радянська). Уваги заслуговують і назви зупинок громадського транспорту. Так, першими з'явилися зупинки *Го́ндарь* (від прізвиська родини, що жила на околиці), тепер це й офіційно, і в побуті — зупинка *Херсо́нська* (за назвою вулиці Херсонська), *Ба́ба Альо́на*, сьогодні активізувалася офіційна назва *Магази́н*, далі — *Шко́ла, Па́м'ятник (Па́мятник)* (офіційно — Пам'ятник воїнам-визволителям), а колись — *Дід Андрон́*. Сьогодні у зв'язку із розростанням торгівельної діяльності в цій частині села з'являються назви *Центра́льний ри́нок Комиша́н, Ри́нок, База́рь*. Остання зупинка — *Кра́й* — згодом змінила назву на *Автоба́за*. У зв'язку з розширенням меж села з'явилася нова зупинка — *Фє́рма*, тепер її часто в побуті називають *Калми́к* або *Камли́к* (від прізвиська власника кафе-бару на околиці), або *Ю́тіс* (назва кафе-бару).

Отже, дослідивши топоніміку Комишанського краю, виокремлюємо ойконіми: *Арнау́тка, Комиша́ни, Приозе́рне* тощо, гідроніми: *річка Вирьовчина, озеро Безмен, кана́ва Біленького, грядá Ми́ші Ку́рочки*, геоніми: *Широ́ка ву́лиця, Буркі́вка (Ве́рхня ву́лиця), Ни́жня*

вулиця та ін. У зв'язку з особливостями місцевості (це степова частина України) оронімів немає. Основну частину досліджуваного матеріалу становлять мікротопоніми — назви частин смт. Комишани, його окремих територій та ін.: *Па́нська, Па́м'ятник, Благмо́н*.

Фіксуємо численні синонімічні ряди, які становлять як лексичні, так і фонетичні й словотворчі варіанти назв тієї самої реалії: *Магазі́н — Магази́н, Па́м'ятник — Па́мятник, Гонча́рі — Ганча́рі, гряда́ Ба́ба Га́шка-Ба́ба Да́шка — гряда́ Хавкуні́вська, гряда́ Матвіє́нківська — гряда́ Матвіє́нка*. Є поодинокі випадки омонимії — *Насо́сна*: берег на сході й берег на заході села, антонімії: *Кра́й — Це́нтр* (назви частин села), *Ве́рхня — Ни́жня* (назви вулиць). На основі матеріалів дослідження укладено «Словник топонімів Комишанського краю Херсонської області» [5].

Таким чином, у мотивації топонімів смт. Комишани (с. Арнаутки) з початку його історії яскраво простежуємо антропоцентричний чинник: назви мотивовані національністю мешканців (*Арнау́тка, Ци́га́нська*), їхнім соціальним статусом (*Па́нська, Де́довка, Во́льна, Па́нський бе́рег*), а найчастіше — власними іменами (*береги́ Гонча́рський, Буко́вського, Кабуза́нів, гряда́ Матвіє́нка, Дід Андро́н, Ба́ба Альо́на*). Пізніше стали активізуватися назви, етимологія яких пов'язана з координатним сприйняттям села: *Це́нтр, Кра́й*. Назви ж вулиць тісніше прив'язані до особливостей місцевості: *Ба́лка, прову́лок Лима́нний, вулиця На́бережна, Широ́ка* тощо. Згодом у зв'язку з розвитком сільськогосподарської, виробничо-професійної, соціальної діяльності денотативною мотиваційною основою стають її осередки, так з'явилися орієнтаційні назви (зокрема, назви зупинок) *Шко́ла, Автоба́за, Фе́рма* тощо. Причому такі номени все частіше вживають замість антропоцентричних.

Отже, топоніміка Комишанського краю формувалася протягом тривалого часу як багатопланове, рухоме утворення, що відбиває різноманітні потреби мешканців в ідентифікації тих чи тих об'єктів.

1. Великий глумачний словник сучасної української мови онлайн / <http://slovyk.net>.
2. Википедія. Свободная энциклопедия / <http://ru.wikipedia.org>.
3. *Карпенко О.П.* Топонім // Українська мова: Енциклопедія. — К.: Українська енциклопедія, 2000. — С. 637.
4. Комишанський край: історія та сучасність. Комишанська селищна рада / Упорядники й автори Бабенко І.Й., Бабенко Н.О.; Ред. колегія: Бабенко І.Й., Фатеев О.Б., Надточій Т.І., Кудрявченко Г.Ф. — Херсон, 2006. — 80 с.
5. *Тищенко О.М.* Словник топонімів Комишанського краю Херсонської області // Лексикографічний бюлетень / Відп. ред. І.С. Гнатюк. — К., 2009. — Вип. 18. — С. 187–195.

Oksana Tyshchenko (Kyiv)

TOPONYMY OF THE KOMYSHANSKY REGION (KHERSON OBLAST)

In the article was research toponymy of the Komyshtansky region (Kherson Oblast), an etymology and motive of microtoponymy, hydrotoponymy of the Komyshtansky village. The change of they form, also synonym, antonym was found.

Key words: toponymy, microtoponymy, hydrotoponymy, etymology, motive.